

ДВИЈЕ ВЕРЗИЈЕ РОМАНА ЗА ДЈЕЦУ

Апстракт: У раду се разматрају двије верзије романа за дјецу *Пјесма на Коњуху* Алексе Микића. Верзије су настале у различитом временском периоду. Утврђују се разлике међу њима на језичко-стилском и идеолошко-политичком плану и на основу тога одређује смисао насталих промјена.

Кључне ријечи: роман за дјецу, варијанта, верзија, језичко-стилска раван, епскоисторијска перспектива, идеолошко-политичка детерминисаност.

У сфери књижевног стваралаштва позната је појава да ствараоци каткад врше измјене у својим дјелима објављиваним у различитим временским периодима. Те измјене могу бити мањег или већег обима. Према обиму и природи измјена, те степену довршености, дјело настало послје првог издања може бити *варијанта* или *верзија/редакција* првог издања. Ради ли се о измјенама мањег обима без задирања у суштинске промјене, ријеч је о варијантним разликама, а ради ли се о суштинским разликама и различитом степену довршености, тада се говори о верзији или редакцији дјела (Вучковић, 2008, стр. 65). Ако је сам писац вршио измјене (а не, на примјер, приређивачи критичког издања), онда се посљедње издање дјела рачуна као пишчева посљедња воља, а претходна издања занемарују.

У књижевности за дјецу такав примјер посљедње пишчеве воље налазимо у случају двају различитих издања Микићевог романа *Пјесма на Коњуху*.

Роман *Пјесма на Коњуху* Алексе Микића објављен је први пут 1956. године у Сарајеву. Тематика му је ратна и посвећена је „Дјечацама и дјевојчицама Бирчанске пионирске дивизије“. Тематско-сижејна структура организована је тако да прати судбину чланова двију сарајевских породица који су се нашли у транспорту у логор Јасеновац 1943. године. Након партизанске диверзије на транспортни воз избјегли су јасеновачко губилиште и, уз помоћ илегалних веза,

³⁸jelinadj@telrad.net

стигли на слободну територију у Шековиће. Ту се дјеца, Мирјана и Ивица, укључују у пионирске активности око формирања у свијету јединствене дјечје војне формације познате под именом *Бирчанска пионирска дивизија*, стичу нова пријатељства али и трагична ратна искуства.

Испричана у трећем лицу, фабула готово документарно прати кретање ликова просторно и временски и из угла дјечјег искуства и знања тумачи збивања, људе и поступке. Тиме је постигнута увјерљивост не само на плану историјских датости, него и на умјетничком и психолошком плану. Фабула је при томе једноставна, ток догађаја дат је праволинијски, примјерен дјечјем узрасту читаоца. При томе, ваља рећи, да начин причања не фаворизује динамичке на уштрб статичких мотива, што доприноси слојевитијој и увјерљивијој слици свијета у којој се крећу ликови. Статички мотиви показују да су дјеца и усред рата дјеца, да воле игру, да воле да истражују на своју руку и на властити ризик, да имају своје стечене страхове и да их не скривају. С друге стране, управо статички мотиви носе специфичну боју аутентичног руралног подручја у коме су се градска дјеца нашла и у које се уклапају помоћу несебичних вршњака, добродушних старца и благородних ратника-заштитника. Тако су успостављене спасоносне емотивне везе између дјеце и домаћина, и тој дјечи омогућиле осјећање сигурности и збринутости. Флуид узајамности остварен је типизованим локалним језичким колоритом, сеоским обичајима и хришћанском етиком.

С идејне стране, свијест о рату, свијест о припадању заједници која организовано пружа отпор непријатељу, па тиме и организованости најмлађих чланова заједнице у пионирску војну формацију, долази постепено, изграђује се изнутра, на природан начин, као нешто што само по себи долази као логична посљедица околности које су на дјелу. То одређује и тачку гледишта аутора, писца. Она се такође конституише изнутра, као тачка гледишта саме дјеце. Ненаметљивост конструисања стајне тачке једна је од добрих страна овог романа за дјецу.

Роман има 233 странице и има предговор уредника.

Друго издање романа изашло је 1975. године. Објавила га је сарајевска издавачка кућа „Веселин Маслеша“, такође латиничном писмом. Осим пишчеве посвете пионирима Бирчанске пионирске дивизије, на самом почетку налази се мото романа, исказан Титовим одавањем признања „натчовјечанском хероизму“ добровољаца „од

12,14,15 и 16 година“ који су учествовали у Народноослободилачкој борби. Роман има 171 страницу, предговора нема.

Разлика у броју страница између првог и другог издања, износи равно 62 странице и већ тај податак сигнализује да су се у другом издању десиле poprilične промјене. Дода ли се томе и смисао који носи мото романа, година објављивања па тиме и друштвене прилике тога доба, смјер измјена може се наслућивати. Питање је само у којем обиму и на којем плану: да ли су измјене варијантног или редакцијског типа. Како су оба издања настала за живота самог писца, све измјене су извршене његовом вољом, те се друго издање и прихвата као чин његове посљедње воље. Дјело више није предвиђено као штиво у важећем наставном плану и програму. Није штета за дјело али јесте за ускраћене читаоце.

Мото романа, прва измјена текста у другом издању, несумњиво је одредила и тип измјена које су услиједиле. Оне се тичу високе идеологизације теме у смјеру учења да је Народноослободилачка борба била „ковачница братства и јединства“ и да су у тој борби подједнако учествовали сви „наши народи и народности“. У тако задатом идеолошком оквиру учешће дјеце у стварању и одбрани назначених вриједности добија нарочито освјетљење и постаје ознака за општенародни покрет у свим његовим структурама. Тај вид уопштавања постигнут је ретуширањем реалног простора из првог текста деноминавањем хидронима и топонима, деперсонализацијом домаћих војски подвођењем под флоскулу „домаћи издајници“, али и додавањем пионирској дружини представника из реда других народа и народности. То је неминовно помјерило тачку гледишта са дјечијег на фокус одраслог посматрача, наратора.

Измјена перспективе, тачке гледишта, условила је суштинске промјене на два нивоа: на идеолошко-политичком и на језичко-стилском. Измјене на првом нивоу условиле су измјене на оном другом. Зато се друго издање романа може посматрати као *верзија/редакција* (у даљем тексту верзија) према првом издању, а никако као варијанта.

Скраћивање другог текста за шездесет и двије странице ишло је по правилу на уштрб статичких мотива. Након прецизног поређења верзија ред-по-ред, утврђено је да су у другом издању измјене вршене на нивоу лексике, правописа, морфологије и синтаксе. Изостављани су не само редови, него и цијели пасуси текста.

На нивоу лексике уочавају се два типа измјена. Први се тиче варијантног или синонимског избора ријечи типа *напокон:на крају* (1,24/2,19)³⁹, *барем:макар* (1,25/2,19), *сигурно:одиста* (1,46/2,37), *сигурно:вјероватно* (1,55/2,43), *ћаге:папир* (1,90/2,70), *љељак:љешиник* (1,162/2,123), *двије маљуцне:двије дјевојчице* (1,196/2,141) и сл. Парови *сигурно:одиста* и *сигурно:вјероватно* тичу се стилских варијација, а остали више нагињу замјени старинских народних израза новијим, књишким. Тиме се губи локална карактеристика говора, али и стилска маркираност као психолошка одлика говорника. Други тип измјене тиче изостављања локалних израза типа *болан* (1,28/2,22), *кумим те богом* (1,90/2,70; 1,132/2,101), или замјеном ријечи типа *чико:друг* (1,55/2,43), *господско дијете:градско дијете* (1,142/2,108), при чему се јасно уочава да се измјене тичу идеолошког преобликовања у смјеру атеизације (истјеривање Бога) и класног уједначавања друштва: *чико* постаје *друг* и нема више *господе*.

Посебан вид идеолошког преобликовања предметног свијета прве верзије дјела тиче се поступака који воде универзализацији теме како би се остварила идеја о свеобухватности НОБ-а и братства-јединства. У ту сврху се у другој верзији властита имена једног броја хидронима и топонима изостављају или замјењују безличним одредницама. Тако ријека *Босна* постаје само *ријека* (1,22/2,18; 1,35/2,27; 1,38/2,30); *Завидовићи* постају само *град* или *кривајска долина* (1,20/2,16; 1,28/2,22; 1,41/2,32); *Криваја* бива *бистра планинска ријека* (1,41/2,32); *Олово и Хан-Пијесак* бивају *планински градићи* (1,41/2,31); *народ Бирча* постаје *народ овога краја* (1,54/2,43); *Растић*, топоним у ступарском крају, постаје само *окука* (1,52/2,41); *пионири из Шековића* постају само *пионири из Станишине бригаде* (1,110/2,106), итд. Шта се оваквим поступком скрива или открива? Чини се да скривање стварних имена ријека и мјеста кроз која пролазе Јелена, Мирјана и Ивица, главни ликови романа, открива поруку да су то могле бити било које ријеке и било која мјеста, а то даље значи да се радња могла дешавати било гдје и са било којим јунацима широм отаџбине у ослободилачкој борби. То је поступак уопштавања којим се надраста регионализација и локализација радње, па тиме и јединственост радње и збивања обухваћене темом романа. Томе у прилог иде и измјена личних имена у другој верзији. Након бијега из „воза смрти“, воза који у логор Јасеновац вози сарајевске људе, Јелена

³⁹Значење наведених бројева: 1. прва верзија, 24. страница; 2. верзија, 19. страница.

се са дјецом Мирјаном и Ивицом скривала у шуми близу Завидовића. Помажу јој домаћи партизански илегалци да се пребаци на слободну територију, а храну им доноси дјевојчица *Цвијета* (1,34). Тако стоји у првој верзији. У другој верзији Цвијетино име је замијењено именом *Ана* (2,26). Остаје нејасан мотив ове измјене, као и уношење имена *Шандор*, *Јакица*, *Мирсад* и *Марица* – (2,99) којих у првој верзији нема у саставу Пионирске дивизије у Шековићима. Ако је судити о поријеклу имена по националној основи, онда би се и овдје могло говорити о идеолошкој потреби да се изгради слика о равноправном учешћу свих народа и народности у НОБ-у, па отуда благо помјерање од српског имена Цвијета ка претпостављеном хрватском имену Ана, да би пуни облик та слика добила у оном шароликом друштву Мађара, Хрвата, Муслимана, па и Срба. Како се ликови с овим именима – Шандор, Јакица, Мирсад, Марица- не појављују ни прије нити послје једног јединог помињања на течају описмењавања пионира, нити се бар неком алузијом наговјештавала њихова присутност дуж дјела обију верзија, очито је изневјеравање мотивациотворбеног поступка у корист идеолошко-политичке коректности. Међутим, ратна историјска стварност Шековића, мјеста чисто српским живљем насељеног у то доба, не би могла бити логична подлога умјетничком преобликовању те стварности из простог разлога што се у то слободно подручје склањао сав онај убоги, у рату једини идеолошки незаштићени, српски свијет, који је бјежао испред терора усташа, ханцароваца, зеленокадераша и SS-оваца у чијем су саставу били и припадници појединих народа и националних мањина.

Што се тиче имена војски које су тутњале југословенским простором у Другом свјетском рату а нашле своје мјесто и у овом роману – и њихова имена су се наша под ударом измјена. Додуше, Нијемци остају у обје верзије народни непријатељи под неизмијењеним именом и увијек су на првом мјесту при набрајању непријатеља, али се домаће квислиншке војске налазе у двојаком положају у другој верзији. Прво, увијек су при набрајању иза Нијемаца, а друго, кад год се даје групни портрет непријатеља употребљава се синтагма „Нијемци и домаћи издајници“. То значи да се називи „усташа“ и „четник“ полако препуштају заборау и ретуширају историјске датости. Ретушира се и име новина које усташа чита у возу за логор Јасеновац. У првој верзији каже се да он чита „Hrvatskinarod“ (1,42), а у другој „усташа је држао раскриљене новине“(2,32). И *усташки возови* (1,61) постају *непријатељски*

возови“ (2,48) и сл. Да ли је такав приступ био знак релаксације међунационалних односа у ондашњој великој држави или је био услов да до релаксације дође, из ове перспективе тешко би се нашао једнозначан одговор. Накнадно историјско искуство, донесено грађанским ратом деведесетих година, опомиње да нема бољег услова за сношљивост суживота између различитих друштвених заједница од суве истине. Историјска истина понекад бива јача од свакојаке и свеколике умјетничке, те се овакав покушај стварања егалитаризма доима као мучна фарса.

Подсјетимо ли се да је друга верзија Микићевог романа настала 1975. године, у вријеме стабилног функционисања државе под контролом идеолошки будне комунистичке партије (СКЈ), није неочекивана овако преиначена слика свијета коју је понудила друга верзија *Пјесме на Коњуху*. Она је такође идеологизована у складу са важећим политичким мишљењем, али је у нескладу са историјском истином и тиме је изгубила своју увјерљивост.

На плану обликовања ликова десиле су се измјене у правцу стварања освијешћеног малог борца хероја, неустрашивог и непоколебљивог *пионира*. Гдје год су се у првој верзији налазили дијелови текста у којима дјеча изражавају страх и бојазан од људи и животиња или од непријатеља, у другој су пажљиво уклоњени с очитом намјеном: *пионир је неустрашив*. Тако је избачен дио текста о Мирјанином страху од совуљаге у шуми негдје код Завидовића (1,21). Она је градско дијете и сасвим је логично мотивисан њен страх од непознатог. Избачен је и дио текста – десет редова - у коме се Мирјана умиљава око мајке и прича колико је пожељела оца - *пионир није маза* (1,30). Избачена је и Ивичина панична реченица: *Чико, немој нас проказати усташама!* (1,30). Избачено је седам редова о Ивичиној животној причи – усташе су му побиле породицу, баку у ноћи бијега из „воза смрти“ на Ивичине очи; Јелена га је прихватила као своје дијете и тако се нашао и он у Шековићима (1,80). Такође је избачено и двадесет и два реда о Ивичином страху од сусрета с бака Јефом јер није био послушан (1,92), затим и пет редова о његовом страху од четника (1,138). Када се овако саберу Ивичини страхови добије се изванредна слика ратним страховима трауматизованог дјетета, а процес рехабилитације и хуманизације у пионирским активностима и племенитом старању дједа Обрена и баке Јефе баш због тога добија на снази - и јаче од сваке идеологије показује вриједности систем људи који се боре за слободу. Тако то стоји у првој верзији. У другој је

Ивица једнодимензионални идеологизовани носилац идеје **новог човјека** у лику пионира – скоро безличан.

Како су одстрањени цијели пасуси о сусрету дјечака са дједа Обреном, Обренов ритуал паљења дувана у лули помоћу кресива, Обренова узречица *кумим те богом*, друга верзија је остала осиромашена за један племенит лик са старинским начином живота и мишљења, али и за разноврснији начин обликовања лика. Како су изостављени, опет, цијели пасуси текста у којима је описана Ивичина и Станишина игра *бабе*, ход кроз шуму, ухођење четника на брду Борогово, онда су углавном избачени статички мотиви и они знатно учествују у оној бројци од шездесет и двије странице краће друге верзије. Није то у исто вријеме и гаранција да је нова верзија добила на динамичности радње, али јесте умањена вјеродостојност и увјерљивост дјечјег интересовања и знатижеље, битних особина тог узраста. Када је Перица, један од *пионира* учесника приредбе у Победарју, побјегао из четничког затвора, па га Станиша, његов командант, хвали због храбрости и домишљатости, то је био најбољи начин да Перица доживи сатисфакцију за невољну обавезу да буде „непријатељски војник“ у дивизијској вјежби прије епизоде у Победарју. Међутим, те љековите Станишине приче нема у другој верзији те тако нема ни слике о узајамности, оданости и повјерењу међу друговима, нема саосјећања и бриге команданта за свога војника. Може се једино наслућивати да је ретуширање слике заробљеног пионира и Станишиног става послужило слагању представе о безличном односу субординације између чланова чете, без емоционалних излива подршке, како би се опонашали односи старијих другова, партизана.

У другој верзији има, међутим и уметања, додавања новог текста. Тако је, послје описа пионирске ратне вјежбе, осим похвале „партизанима“, старији другови похваљују и „непријатељске војнике“ који су показали храброст и вјештину у „борби“, а нарочито Перицу Илића за показано јунаштво. Додата су и она имена пионира различитих националности, али и реченица о четнику који воли да мучи и коље са уживањем. И завшетак друге верзије романа има свој додатак, идеолошки сасвим коректан: након Станишине погибије од њега се опрашта не само Пионирска дивизија него и партизански одред и одаје пошта плотуном из оружја. Учешћем старијих ратника у одавању поште погинулом пиониру указује се поштовање хероизму дјецe у рату (титоизам на дјелу) а Пионирска дивизија озваничава као

легитиман облик отпора у систему ратовања. Да, али: завршетак прве верзије романа умјетнички је много снажнија и дјелотворнија.

Завршетак прве верзије романа дешава се када Мирјана и Ивица, након завршетка страшне непријатељске офанзиве излазе из склоништа и први наиђу на мртво и унакажено Станишино тијело. Завршна реченица гласи: *Мирјана бризну у грчевит плач, поклопи измршавјело лице објема рукама и спусти се на земљу поред свога команданта...* Крај романа. Емотивно врло снажна слика остварена је баш зато што се приповједач није умијешао у ситуацију, није коментарисао, није објашњавао, ничим од тога није појефтинио изузетну манифестацију бола и љубави према драгом пријатељу. Све оно додато у другој верзији није ваљана замјена за овај, прије свега естетски угођај и емоционално богатство које добија читалац дјела.

Све до сада наведене измјене, осим што на идеолошком плану заокружују слику о озбиљности малих јунака у ратном вихору, оне утичу и на каквоћу стилских рјешења. Стиче се утисак да је друга верзија осиромашена за пуноћу манифестација дјечјег живота у ратним условима управо избацивањем статичких мотива о којима је било ријечи, избацивањем лексике којом је бојена локална, аутентична говорна средина, али и преобликовањем реченица усменог типа у језички стандардизовану норму. То изгледа овако: *Мирјана, подижући се, повриједи руку. (1,29): Подижући се, Мирјана повриједи руку (2, 22).* Положај, мјесто субјекта у овим реченицама одређује и њихову експресивност. Први примјер уобичајен је у усменој, а други у писаној форми. Када замијене мјеста, свака од ових реченица постаје стилски маркирана, те када се усмени тип реченице нађе у писаном тексту, онда он том тексту додаје нову димензију. Прва реченица писаном контексту омогућава успостављање слике живе ситуације, успоставља слушно поље, привид епске праситуације у којој се сваки пут, када се износи нова информација мора прво исказати носилац радње, да би приповиједање било памтљиво. Тај празвук старине јесте нова димензија у писаном тексту, али јесте, у исто вријеме и израз блискости између учесника у процесу стварања приче. Овдје је приповједач један од учесника радње и то је управо један од најдјелотворнијих начина да се постигне увјерљивост структурних елемената који творе свијет дјела. С друге стране, употреба говорног типа реченице у којој је субјект на првом мјесту, извлачи у први план суштину, смисао информације и даје јој сажету, елиптичну форму, али придодаје и емотивни однос говорника према тој информацији, као у

примјеру: *Зашто су зидови овако споља избушени? – запита Ивица. Усташе љетос, кад су допрли довде, пуцали су у црквицу* (1, 82). Извлачећи у први план *усташе љетос* саговорник одређује шта је у информацији најбитније, то јест, ко је извршилац гнусне радње, те тако одређује и свој емотивномисаони став. Деминутивом *црквицу* тај исти саговорник појачава емотивну димензију саосјећања према жртви, маленој и незаштићеној, чиме онај почетак реченице додатно поприма негативну, демонолошку конотацију. У другој верзији романа распоред реченичних дијелова је другачији: *Љетос, кад су усташе допрле довде, пуцали су у црквицу* (2,83). Дакле, информација је истоветна оној у реченици прве верзије, али, повлачењем субјекта у унутрашњост говорног низа, иза одреднице за вријеме, затамњен је и онај додатни слој значења из прве верзије који је био обојен личним, индивидуалним односом према недјелу извршиоца. Реченица у другој верзији прави отклон од субјективног ка епски објективном казивању сугеришући временску, али и емотивну дистанцу од догађаја. Догађај је сведен на пуку документарност и бескрвност.

Парцелација реченице у првој верзији романа такође доприноси стилској пуноћи текста. Она најчешће упућује на психолошко стање лика у одређеној ситуацији. Примјер: *Ћути. Као да се помирила с оним што долази*(1,15) : *Ћути, као да се помирила с оним што долази.*(2,12). Реченицом у првој верзији сликано је стање свијести субјекта у тјескобном тренутку. Тај тренутак нема одређено вријеме, нема краја, јер је реченица пресјечена тачком иза глаголског облика *ћути*. То појачава мучну тјескобу, продужава неизвјесност, а тиме и драматичност ситуације. Реченица у другој верзији сачувала је информативни карактер, али ни близу и онај психолошки набој који носи прва реченица. За то су рјешења у првој верзији боља.

Има, наравно, и реченица које нису коректне ни на синтаксичком нити на семантичком нивоу. Таква је реченица: *Дјечака, гледајући доље, обузе вртоглавица.*(1,85) у првој верзији, па је сасвим коректно преобликована у складу са граматичком нормом у другој верзији: *Кад је погледао доље дјечака обузе вртоглавица* (2,68).

Остају још ситне поправке из области правописа и то тако што се прате измјене правописних норми типа *предсједник* у првој а *предсједник* у другој верзији, или избор једног од дублета типа *духан/дуван* и сл.

Упркос правилу да је посљедња верзија једног дјела и посљедња пишчева воља, било би добро да се изврши критичко издање овог

романа тако да дођу до изражаја најбоља рјешења из обје верзије. Пожељно би било враћање у коначну верзију текста оних статичких мотива који доприносе пуноћи предметног свијета, затим оних дијелова текста у којима је видљиво повлачење наратора из позиције свезнајућег посматрача – како би се, као у првој верзији, слика свијета помањала изнутра, из перспективе дјетета. Тиме би се поново успоставила умјетничка слика свијета која своју увјерљивост налази у епскоисторијској перспективи и најбољој традицији ратног романа за дјецу.

Дјело је вриједно тог напора и завређује да се поново врати у школску лектуру.

Литература

- Вучковић, Р. (2008). *Писац ,дело, читалац*. Београд: Службени гласник.
Lotman, J. (1976). *Struktura aumetničkog teksta*. Beograd: Nolit.
Mikić, A. (1956). *Pjesma na Konjuhu*. Sarajevo: Svjetlost.
Mikić, A. (1975). *Pjesma na Konjuhu*. Sarajevo: Veselin Masleša.

TWO VERSIONS OF A CHILDREN'S NOVEL

Summary

This paper discusses two versions of the children's novel Pjesma na Konjuhu, by Aleksa Mikić. The versions were written in different time periods. The paper deals with the determination of differences in linguistic and stylistic and ideological-political level, and based on this, it defines the meaning of the changes.

Key words: *children's novel, variant, version, linguistic and stylistic level, epic and historical perspective, ideological and political determination*